

KİTAP İNCELEMESİ

BİLGİNİN TOPLUMSAL TARİHİ

Peter Burke

Arş. Gör. Emel OKUR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları, Biyoloji Eğitimi Ana Bilim Dalı
E-posta: emelokur@yahoo.com

Bu çalışmada, Peter Burke'nin “Bilginin Toplumsal Tarihi” adlı kitabı tanıtılacaktır. Önsöz bölümünde kitabın, yazarın çeşitli makalelerinden, Cambridge, Delphi, Leuven, Lund, Oxford, Peking, Sao Paulo ve St. Petersburg'da verdiği konferans ve seminer bildirimlerinden ortaya çıktığı belirtilmektedir. Kitap dokuz ana bölümden, bu ana bölümlere ait çeşitli alt başlıklardan, seçilmiş kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

“Bilgi Sosyolojileri ve Tarihi” başlığını taşıyan giriş bölümünde beş alt başlık bulunmaktadır: Bilgi sosyolojisinin yükselişi, bilgi sosyolojisinin yeniden canlanması, bilginin toplumsal tarihi, bilgi nedir, bilgilerin çoğulluğu. Bu bölümde yazar, kitabın yazılma amacını açıklamaktadır. Kitabın başlıca hedefi, günümüzün özelliklerini, uzun dönem boyunca ortaya çıkmış olan eğilimler ışığında, daha kesin olarak tanımlamaya çalışmaktır. Yazarın umudu Rus eleştirmen Viktor Şklovski'nin “ostranenie” dediği şeyi yapmaktır; yani bildik olanın garip görünmesini, doğalın keyfi görünmesini olanaklı kılan bir çeşit mesafe koymak. Amaç, okuyucuyu içinde yaşadığı bilgi sistemi hakkında daha da bilinçlendirmektir.

Bu bölümde Marcell Mauss, Marcel Granet, Marc Bloch, Lucien Febvre, Thorstein Veblen gibi kişilerin yaptıkları çalışmalara atıfta bulunularak Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde bilgi sosyolojisinin yükselişi anlatılmaktadır. Yirminci yüzyıl başlarından itibaren bilgi sosyolojisinin yeniden canlanmasından, bilgi sosyolojisinin bu ikinci yükselişi ile ilk dalga arasındaki farkların neler olduğundan bahsedilmektedir. “Bilginin Toplumsal Tarihi” alt başlığında kitabın genel hatları çizilmektedir. Bu başlıkta bilgi sosyolojisi, coğrafyası, antropolojisi, siyaseti, iktisadı gibi konular üzerinde durulmaktadır. Bilginin ne olduğu konusunun irdelendiği “Bilgi Nedir?” başlığında “bilgi” için “pişmiş, işlenmiş ya da düşünce ile sistemleştirilmiş olan” tanımı yapılmaktadır. Bilgeliğe, üst üste bilgi yığıma yoluyla erişilemeyeceği, her bireyin bunu az ya da çok zahmetle öğrenmek durumunda olduğu vurgulanmaktadır. “Bilgilerin Çoğulluğu” alt başlığında da “kimin bilgisi” konusu üzerinde durulmakta, farklı toplumsal grupların ürettiği ve aktardığı bilgi görüşlerine yer verilmektedir.

İkinci bölüm, “Bilgiyi Sahiplenmek: Avrupalı Aydınlar” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, erken yeniçağ Avrupa'sında bilginin başlıca kâşifleri, üreticileri ve yayıcılarıyla ilgilidir. Bölüm, altı alt başlıktan oluşmaktadır: Süreklilikler ve süreksizlikler, ortaçağlar, basımcılığın sonuçları, kiliselerde ve devletlerde olanaklar, yapısal farklılaşma, İslam ve Çin.

Bölümde, on beşinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar bilginlerin özellikleri, kadınların aydınlar topluluğunun içinde yer almak için ne tür çaba harcadıkları, ortaçağ döneminde aydınların özelliği, Skolâstik ve din bilimci konuları, basımevinin icadının aydınlar üzerindeki etkisi, 16. ve 17. yüzyılda kilisenin aydınlarla ilişkisi, 18. yüzyılda bilim adamlarının üniversitedeki durumu, devlet adamlarıyla ilişkileri ve kütüphanedeki konuları, İslamiyet'te ve Çin'de aydınlara bakış açıları konuları ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm, “Bilgiyi Kurmak: Eski ve Yeni Kuramlar” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, bilgi ile ilgili iki önemli kuramdan (düşünsel yenilikçilik sosyolojisi ve kültürel yeniden üretim) ve yeniçağdaki üç büyük kültür hareketinden (Rönesans, Bilim Devrimi, Aydınlanma) bahsetmektedir. Adı geçen bu üç kültür hareketi, aynı zamanda üçüncü bölümün alt başlıklarını da oluşturmaktadır. Bu alt başlıklarda hümanistlerin yaklaşımları üzerinde durulmakta, “yeni felsefe”nin yani “bilim”in

doğuşu anlatılmaktadır. Bilimin doğuşu sırasında yaşananlar örneklerle sunulmaktadır. 18. yüzyılın Avrupa bilgisinin tarihinde nasıl bir etki yarattığı belirtilmektedir.

“Bilgiyi Yerleştirmek: Merkezler ve Çevreler” başlığını taşıyan dördüncü bölümde yazar, bilginin “uzamsal” dağılımı, diğer bir deyişle yeni bilginin nerelerde keşfedildiği, depolandığı ya da geliştirildiği konusunu ele almaktadır. Bilginin dağılımı, dokuz alt bölüm altında incelenmektedir: Yazın Cumhuriyeti, Nagasaki ve Deshima, bilgi ithali, bilgi başkentleri, kütüphanelerin coğrafyası, kendisi hakkında enformasyon kaynağı olan şehir, bilgiyi işlemek, bilgiyi yaymak, küresel bağlamda keşifler.

Kitapta, “Yazın Cumhuriyeti”ni ya da “Öğrenim Devleti” teriminin, erken yeniçağ Avrupa’sında uluslar arası bilim adamları topluluğunu anlatmak için kullanılmasından bahsedilmekte, bilgi aktarımında etkili olan Nagasaki ve Deshima yerlerinde yapılanlar anlatılmaktadır. Ayrıca ticaretin neticesinde limanlarda yapılan bilgi alışverişi, Roma, Paris ve Londra gibi başkentlerin, İtalya ve Fransa’daki kütüphanelerin bilgi açısından önemi, bilginin yığılma, denetleme, düzenleme, çevirme, yorumlama, eleştirme ve birleştirmeden oluşan işleme süreci, bilginin basım aracılığıyla yayılması ve keşifler yoluyla oluşan etkilenmeler konuları ele alınmaktadır.

Beşinci bölüm, “Bilgiyi Sınıflandırmak: Ders Programları, Kütüphaneler ve Ansiklopediler” başlığından oluşmaktadır. Bu bölümün teması, bilginin taksonomisini anlatmak, okuyucunun dikkatini akademik bilgi üstüne yoğunlaştırmaktır. Akademik bilgi sınıflamalarının, Avrupa üniversitelerinin gündelik uygulamalarına hangi yollarla girdiğini incelemek amacıyla kitapta şu üç alt sistem incelenmektedir: ders programları, kütüphaneler ve ansiklopediler.

Bu bölümde, ders programlarının 1450 yılında Avrupa üniversitelerinde dikkat çekici bir tek biçimlilik içinde olduğu, erken yeniçağ döneminde, kitapların sırasının üniversite ders programları düzeniyle aynı olması gerektiği, ansiklopedilerin “kendi dersini kendin öğren” anlayışıyla oluşturulduğu, programlar, kütüphaneler ve ansiklopedilerin birbirlerini destekledikleri, böylelikle kategorilerin doğal, almasıklarınınsa doğa-dışı, hatta saçma görünmesini sağlayarak kültürel yeniden üretime yardım ettikleri belirtilmektedir.

İkinci ve beşinci bölümler, esas itibarıyla akademik dünyayla, akademik dünyanın üyeleri, kurumları ve sınıflandırmasıyla ilgilidir. Erken yeniçağda öne çıkan iki etkileşim örneği vardır: biri kiliseler ve devletlerarasında, öteki de çevrelerle merkezler arasındadır. Altıncı bölüm ise bu etkileşimler bağlamında, bilginin nasıl denetlendiğini anlatmaktadır. “Bilgiyi Denetlemek ve Kiliseler” başlığını taşıyan bu bölüm, kendi içinde on alt bölümden oluşmaktadır: bürokrasinin yükselmesi, kilisenin örnek alınması, dışişleri, enformasyon ve imparatorluk, içişleri, devleti haritalamak, istatistiğin yükselişi, enformasyon depolanması ve enformasyona erişilmesi, sansür, enformasyonun yayılması.

Bu bölümde idarenin giderek artan merkezleşmesinin, erken yeniçağ yöneticilerinin yaşamları hakkında, ortaçağlardakinden daha çok şey bilmelerini gerektirdiği ve bunu olanaklı kıldığı da belirtilmektedir. Merkezleşmeyle birlikte, “bürokrasi”nin, diğer bir deyişle “bilgi temelinde denetim yapılması”nın geliştiği anlatılmaktadır. Hükümdarların, emirlerinde bürokratlar çalıştırdıkları gibi, kendilerinin de bürokratlaşmakta oldukları, ilk Avrupa bürokrasisinin dünyevi değil, kilise örgütlenmesine ilişkin olduğu ifade edilmektedir. Dışişleri alanında Venedik Cumhuriyeti’nin özellikleri anlatılarak imparatorlukların enformasyon toplamalarındaki etkisi üzerinde durulmaktadır. Hükümdarların halklarını ve ülkelerini tanımak, bilgi edinmek için raporları kullanmaları, pasaport kullanımının yaygınlaşması, sınırları belirlemek, devleti düşmanlardan korumak ve yönetimi planlamak için haritalardan yararlanılması, istatistiğin önem kazanması, çeşitli sayımların yapılması, arşiv sisteminin gelişmesi, hükümetlerin elde ettiği enformasyonun çoğunun “çok gizli” olmasından ötürü bir denetim ya da sansür sistemi oluşturulması gibi konulardan söz edilmektedir.

“Bilgiyi Satmak: Piyasa ve Basın” başlığını taşıyan yedinci bölüm, “Düşünsel Mülkiyetin Yükselişi, Endüstri Casusluğu, Ticaret ve Enformasyon, Bilginin Basılması ve Satılması, Karşılaştırma ve Sonuçlar” alt başlıklarına ayrılmaktadır. Bu bölümde, kâr için bilginin üretimi ve bütün bilginin on sekizinci yüzyıldaki “tüketim toplumu”ndaki yükselişi konusu işlenmektedir. Rönesans’ta düşünsel sahipliği tanımlama gücüne karşın, fikir çalma tartışmalarının giderek çoğaldığı, bilginin bir meta olarak görülerek para karşılığında satıldığı belirtilmektedir. Yeni bilginin ekonomi üstündeki etkilerinin büyük olduğu vurgulanmaktadır. Bu dönemde çıkan telif haklarından, endüstri casusluğunun bilginin yayılması üzerindeki etkisinden, ticaretin de “sahip olunmayan enformasyonu arama, olanını da koruma” denilen şeye dayandığından, bilginin basılması ve satılması,

diğer bir deyişle “aydınlanma işletmeciliği”nden söz edilmektedir. Bilginin seçilmesi, örgütlenmesi ve sunulmasının, ekonomik, toplumsal ve siyasal bir sistemin desteklediği bir dünya görüşünün etkisiyle olduğu belirtilmektedir.

Sekizinci bölüm, “Bilgiyi Edinmek: Okuyucunun Payı” başlığından oluşmaktadır. Bu bölümde tüketicilerin, bilgiye hangi yollardan eriştiklerine ve bu bilgiyi nasıl kullandıklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. “Okumak ve Alımlamak, Başvuru Kitapları, Alfabetik Sıralama” alt başlıklarından oluşan bu bölümde, abonelik sisteminden, yoğun okumadan yüzeysel okumaya geçiş döneminden, başvuru kitaplarının oluşma nedeninden ve bilgilerin alfabetik sıralanması konularından söz edilmektedir.

Dokuzuncu bölüm, “Bitirirken: Bilgiye Güvenmek ve Bilgiden Kuşkulananmak” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, felsefi kuşkuculuk ile bilgi iddiaları karşısında, gündelik ya da pratik güvensizliğin karşılıklı etkileşimini anlatmaktadır. Bölüm, altı alt başlıktan oluşmaktadır: Pyrrhonculuğun dirilmesi, pragmatik kuşkuculuk, geometri yöntemi, ampirizmin yükselmesi, dipnotun yükselişi, (safdilce) inanmak- inanmazlık- bilgi sosyolojisi.

Bu başlıklar altında bilgi iddiaları karşısında felsefi kuşkuculuğun (Pyrrhonculuk) ve pratik ya da pragmatik kuşkuculuğun yavaş yavaş yükselmesi, geometri yönteminin farklı alanlarda da kullanılması, bir “bilgi oluşturma uygulaması” olarak görülen deney yönteminin gelişimi, dipnot kullanımının yaygınlaşması, bilgiye inanma, çıkar ve bilgi sosyolojisi konuları irdelenmektedir.

Kitabın son iki kısmı, seçilmiş kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Kaynakçanın “seçilmiş” olarak ifade edilmesinin sebebi, kaynakça listesinin dipnotlarında gönderme yapılan ikincil yapıtlarla sınırlandırılmış olmasıdır. Bölüm içinde kullanılan kaynak, hemen aynı sayfada dipnot olarak verilmektedir. Dokuzuncu bölümde “nasıl ki su kaynağa yakın olduğunda o denli saf olur“ (s.209) şeklinde ifade edildiği gibi yazar, dipnotlar ile okuyucuya tarih hakkında berrak bilgiler vermeye çalışmıştır. Birinci bölümde 60, ikinci bölümde 43, üçüncü bölümde 54, dördüncü bölümde 55, beşinci bölümde 72, altıncı bölümde 105, yedinci bölümde 85, sekizinci bölümde 39 ve dokuzuncu bölümde 34 kaynağa atıfta bulunulmuştur.

Kitabın konu alanı tarih olmasına karşın, yazar vermiş olduğu çarpıcı örneklerle okuyucuyu sıkıkmamaktadır. Her bölümün başında, bir ya da iki tane bölümün ana teması ile ilgili özlü sözlere ya da vecizelere yer verilmektedir.

Kitabın sadece üçüncü, beşinci ve yedinci bölümlerinde sonuç ve karşılaştırmalar alt başlıkları vardır. “Sonuç” kısmı genel olarak o bölümün genel bir toparlamasını yaparken, karşılaştırmalar kısmında da özellikle erken yeniçağ Avrupa’sı ile o dönemin Çin ve Osmanlı imparatorlukları karşılaştırılmaktadır. Her bölüm için bu başlıkların eklenmesiyle, okuyucu için kitabın daha cazip hale gelebileceği düşünülmektedir.

Kitabın adı her ne kadar “Bilginin Toplumsal Tarihi” olsa da konu edilen zaman erken yeniçağ Avrupa’sıdır. Erken yeniçağ kitapta, Almanya’da 1450 yılı dolaylarında seyyar harflerle basımevinin icadından, 1750’de Encyclopedie’nin yayınlamaya başlaması arasındaki yüzyıllar olarak tanımlanmaktadır (s.11). Kitap aslında bütün tarihsel süreçte, bilginin gelişimini değil sadece belirtilen tarihler arasında bilginin gelişimini incelemektedir. Dolayısıyla başlığın içeriğe göre çok daha geniş kapsamlı kaldığı söylenebilir. Başlığın “Erken Yeniçağ Avrupa’sında Bilginin Toplumsal Tarihi” biçiminde olması içerikle uyumunu daha da arttırabilir.

İçindekiler kısmında sadece ana başlıklar verilmektedir. Her bölüm içinde alt başlıklarının da verilmesinin, okuyucunun dikkatini daha çok çekeceği düşünülmektedir. Sekizinci bölümde yazar, kitaplarda “içindekiler” bölümünün olmasının, okuyucunun yüzeysel okumasına neden olduğundan ve kişinin, tüm kitabı okumak yerine sadece ilgili kısmı okumakla yetindiğinden bahsetmektedir (s.183, 184). Kitapta içindekiler kısmı bu nedenle detaylı olarak verilmemiş olabilir.

Tarih Vakfı Yurt Yayınlarından çıkan bu kitabın çevirisi, Mete Tunçay tarafından yapılmıştır. Konunun kuramsal olduğu düşünülecek olursa, oldukça iyi bir şekilde tercüme edilmiştir. Fakat yine de çeviri olmasından kaynaklı olarak, uzun devrik cümleler ve anlam düşüklükleri de göze çarpmaktadır. Bazı kelimeler, orijinal haliyle de verilmiştir. Özellikle belirtilmek istenen kelime ve cümleler ya italik yazılmış ya da tırnak işareti içinde gösterilmiştir.

Yazarının ifadesiyle kitap, erken yeniçağ Avrupa’sının bilgi tarihi üzerine oldukça iyi bir derlemedir. Kitabın eğitim, tarih, felsefe ve sosyoloji eğitiminde kullanılabilecek, başlangıç düzeyi için iyi bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Kaynak: Burke, P. (2004). Bilginin Toplumsal Tarihi (Çev: Mete Tunçay). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 264s.